

УДК 929:821.161.2Франко+Грушевський
DOI: 10.31471/2304-7402-2026-23(84)-144-162

ДРУЗИ ЧИ АНТИПОДИ: СТОРІНКИ ВЗАЄМИН ІВАНА ФРАНКА З МИХАЙЛОМ ГРУШЕВСЬКИМ

Роман Піхманець

Карпатський національний університет імені Василя Стефаника;
вул. Шевченка, 57, Івано-Франківськ, 76015, Україна;
e-mail: pikhmanetsroman@gmail.com

Мета. У статті йдеться про ту сторінку взаємин Івана Франка з Михайлом Грушевським, коли видання «Літературно-наукового вісника» було перенесено зі Львова до Києва і письменник залишився без головного джерела заробітку. З'ясування деталей цієї справи потребує особливої уваги, оскільки дехто з очевидців вважав відповідну ухвалу Наукового товариства ім. Шевченка мало не головною причиною Франкової душевно-психічної кризи.

Методи й методика дослідження. Дослідницька стратегія зумовлена особливостями теми дослідження й підпорядкована реалізації її мети й конкретних завдань, що передбачало застосування комплексного підходу. Внаслідок використано елементи біографічного й філологічного методів, а також евристичний потенціал компаративістики й здобутки психологічних шкіл.

Результати. У процесі наукових пошуків з'ясовано, що припущення про певну причетність Грушевського до Франкового захворювання не позбавлене підстав, позаяк той часто відзначався авторитарно-насильницькими методами управління, був людиною зарозумілою і самолюбною, а безпосередньо редаговані ним часописи ставали друкованими органами головного редактора. Через те психічних травм годі було уникнути в процесі співпраці. Усе ж виводити етіологію хвороби Франка винятково з характеру його відносин із патроном виглядає перебільшено-суб'єктивним – навіть якщо брати до уваги лише «комплекс Грушевського», адже до вісниківських колізій додалися перипетії, пов'язані з виданням «Нарису історії українсько-руської літератури до 1890 р.» А водночас набули напруженого виявлення деякі аспекти взаємин із київськими інтелектуалами, що призвело до нових нервово-психічних загострень. Відтак ескалація стосунків з Михайлом Грушевським могла хіба посилити нозологічну симптоматику, але не була визначальним детермінуючим збудником недуги. Сам Іван Франко визнавав, що його захворювання мало скомплікований характер, тобто було високого рівня складності й розуміння, що означає зумовленість його цілою системою збудників, з-поміж яких головну роль відігравали, вочевидь, чинники ен-

догоного походження, а «зовнішні» явища і процеси, зокрема й зносини з Грушевським, формували певні умови їх розвитку й так чи так впливали на динаміку захворювання.

Ключові слова: Іван Франко, Михайло Грушевський, «Літературно-науковий вісник», душевно-психічна криза, етіологія захворювання, ендогенна й екзогенна симптоматика.

Дещо дивна з наукового погляду ситуація сформувалася в тлумаченні відносин Івана Франка з Михайлом Грушевським. Приміром, у радянському літературознавстві їх представляли як антиподів й ідейних ворогів, натомість у часи незалежної України воліли не помічати гострих кутів у стосунках і видавали за щирих друзів і нерозлийвод. Але ж видатні й непересічні творчі особистості, як орбіти планетних об'єктів, важко узгоджують свої ритми й «мирно» майже не співіснують. Тож правда, як і завжди – десь посередині. Через те існує доконечна потреба насамперед систематизувати, як повчав геніальний Тарас Шевченко, факти «од слова до слова», не минаючи «ані титли, / Ніже тії коми».

Зупинюся лише на одній із сторінок тих взаємин – пов'язаній з етіологією Франкового захворювання. І почну з того, що дочка письменника Анна вважала безпосереднім приводом до загострення душевно-психічної кризи батька ухвалу Наукового товариства ім. Шевченка змінити місце видання «Літературно-наукового вісника», що виявилось для Івана Франка приголомшливо-фатальним вироком, вибивши йому ґрунт з-під ніг, і призвело до тяжкого нервового потрясіння з катастрофічними, непоправно-жахливими наслідками. Головний мотив прийнятого рішення – це, як пояснював Михайло Грушевський у січневій книжці часопису, високе мито в Росії на закордонну українську друковану продукцію, потреба концентрації національних культурно-політичних сил у Києві, «цьому єдиному історичному центрі України», тамтешні історично-революційні переміни, чергові загрози українству в нових обставинах й потреба національної спільноти «на місці» в своєму демократичному органі. Словом, у Києві часопис начебто ефективніше зможе виконувати функцію органу всеукраїнського поступово-демократичного руху.

Правда, на перших порах і в київському «Літературно-науковому віснику» («у ЛНВ нового зразка») письменник демонстрував подиву гідну активність: там «традиційно майже третина матеріалів є Франковими». Ба більше – попри пов'язані з новими обставинами проблеми, «зокрема і невизначеність щодо майбутньої роботи, він одну за одною друкує стільки праць, скільки не друкував у роки, коли таких проблем не було» [3, с. 61]. Загалом же в 1907 році Іван Франко написав 85 праць – переважно наукові розвідки, публіцистика, рецензії (частка останніх кількісно становила майже половину – 45) [Там само, с. 77].

Та йшлося не лише про втрату місця роботи в редакції, – на засіданні Управи НТШ Михайло Грушевський нібито в грубій формі заявив, що їх установа вже достатньо зробила для Франка, і зажадав усунути його від співпраці в усіх виданнях. Повернувшись додому, цілком пригнічений і зламаний, той «цілу ніч не спав, ходив з кімнати до кімнати й сам до себе говорив». «Я збудилася, почувши неспокійні кроки, і почула, як тато раз-у-раз повторяв: “Це Грушевський винен, це Грушевський винен, це Грушевський винен”, – так усе по три рази, цілу ніч», – згадувала Анна. А «наступними днями почалась тяжка хвороба, що заатакувала його мозок, спаралізувала руки. Із здорової людини впродовж кількох днів тато став немічним, частинно душевно хворим» [12, с. 108].

Ба й загалом ставлення Михайла Грушевського до батька, за свідченням дочки, було далеким від товариського чи дружлюбного – переважали заздрощі, злоба й приниження. Коли той приїхав 1894 року у Львів, нікому тут невідомий, без будь-яких зв'язків і належного знайомства з місцевими обставинами, Іван Франко допоміг йому утвердитися в середовищі галицько-української інтелігенції й здобути керівне становище в Науковому товаристві ім. Шевченка. Та закріпившись на новому інтелектуальному поприщі й здобувши вплив в українському громадянстві, Грушевський дедалі частіше й агресивніше почав виявляти свою справжню сутність. «Пам'ятаю добре, як тато сердився, що Грушевський накидував йому роблення коректи – не тільки татової власної, а своєї, і навіть чужої, – як закидував його цею підрядною працею, яку могло робити двадцять інших. Робив це, щоб здеградувати його на звичайного коректора; а ще й до того татовим обов'язком було самому відносити зроблену коректу до друкарні», – згадувала Анна Франко-Ключко [12, с. 94]¹. Тривалий час письменник намагався уникати ескалації конфлікту, проте постанова про перенесення видання ЛНВ та його редакції в Київ стала критичним пунктом у їх стосунках: «З тайного й пониженого суперника [Грушевський] стає одвертим ворогом тата» [12, с. 107].

¹ Навіть щоденні обговорення видавничих прав Товариства, задля яких Франко мусив іти кожного ранку до Грушевського додому, закінчувалися часто образами, порушеннями душевної рівноваги й болючими психічними травмами. Франко «повертався звідти подразнений, пригноблений і мовчазний. Рідко коли він звирявся перед нами з причиною свого тяжкого настрою. Грушевський відносився до тата нетактовно, помітував ним, накидував йому свою волю, нетактовно підкреслюючи, що тато є його підвладним. Татова горда і вільна вдача не переносила накидування чужої волі і підвладності. Тато глибоко обурювався і терпів» [12, с. 94]. Попри те Іван Франко мав достатньо гідності й шляхетності, дотримувався такту й завше віддавав належне Михайлові Грушевському як видатному науковцеві й громадському діячові.

У наведених судженнях, звісна річ, присутня певна доля суб'єктивізму. Хоча й не скажеш, що вони зовсім позбавлені підстав. Хай там як, а зміна місця видання «Літературно-наукового вісника» змусила Івана Франка «шукати іншої домівки для своєї праці». «[...] Моє дотеперішнє редакторство (разом з пенсією по 200 корон на місяць) зробилося фікцією, і я попросив Грушевського звільнити мене з неї. Він радо згодився [...]», – пояснював письменник Єлисею Трегубову своє нове становище супроти голови НТШ й редакції ЛНВ і додавав, що, аби «не [...] вішати зуби на кілок, мусив впрошуватися в співробітника “Діла”» [11, 50, с. 339, 340]. А трохи вище в тому самому листі (30 листопада 1907 року) Іван Франко зізнавався про передвістя й перші прояви психо-духовної кризи: «Може, я сам дурію [...]»; «Я працював одним тягом понад силу пересічної людини, поки моя сила не вичерпалася і я не став таким полуїдіотом, як тепер, коли я стратив пам'ять, коли притупився мій зір і слух, зламалася моя енергія»; і – як кульмінація всієї сповіді: «Діло не в грошах, а в моральній піддержці, якої я тут не маю серед найближчих мені людей. Живу як у пустині, ні з ким не товаришую, бо й людей таких мало, а найбільша часть таких, що соромишся їм руку подати» [Там само, 50, с. 337, 339]. Треба гадати, що до подібного внутрішньо-психічного становища причинилося й загострення напруги та ескалації конфлікту в стосунках із Михайлом Грушевським. Проте сказаного недостатньо, аби однозначно ставати на певну позицію й робити далекосяжно-контрадикційні висновки.

Бодай уже тому, що саме йому Іван Франко оповідав у листі від 27 жовтня 1907 року про своє «страшенне, просто розпачливе положення», вказуючи на безсилля й нездатність редагувати ЛНВ не як на наслідок, а як на причину своїх екзистенціальних, сливе метафізичних страждань. Головне ж, що його турбувало найбільше, – це душевна криза, що позбавляла можливості більш-менш нормальної творчої праці й робила мало ймовірним виживання з даного джерела заробітку. «Моє становище як властителя реальності зробилося неможливим до удержання. Досі я держав його з крайнім напруженням сил і якое-якое зв'язував кінці з кінцями. Ті кредити, які я маю в Товаристві і Спілці, будуть покриті “Апокрифами”, “Шпихлірами” та “Листами Драгоманова” з додатком моїх уділових книжечок. Але на будуще я не бачу нічого перед собою. Я чую повне вичерпання сили, занепад пам'яті, чую себе нездібним до такої праці, як редагування ЛН “Вісника”, і для того не бачу можності держати далі дім і оплачувати з нього податки та банкові рати», – писав він у розпачі й безнадії і допускав можливість продажі оселі, «щоб мені вернувся бодай капітал, вложений у будову» [11, 50, с. 298–299]. Ні, якщо колізія в стосунках Франка з Грушевським була аж така пекучевразлива, аби стати заставою появи «каталітичної отрути» душевно-психічної кризи, то вона постала на дещо іншій смислово-емоційній ос-

нові, а точніше – діяв цілий комплекс збудників, що провокували катастрофу – навіть якщо брати до уваги постать одного Михайла Грушевського. Зосібна, досить дієвим і потужним був, на мій погляд, чинник, заангажований на виданні нарису історії української літератури. І схоже, що обидва епізоди співпраці батька з патроном (перенесення видання ЛНВ в Київ і перипетії видавничої одіссеї) збіглися в свідомості Анни Франко-Ключко в одну міцно скомплектовану цілість і витворили не зовсім достовірний мемуарний симбіоз.

Історія з останньою була не лише міжособистісною справою і тим-то має багато до кінця не з'ясованих складників. Як впливає з багатого епістолярію, зокрема з Франкового листа Єлисею Трегубову, саме Михайло Грушевський¹ заохочував його «взятися до праці над поданням повної картини нашої літератури». Та коли рукопис першого тому її на загал було завершено – посеред тяжких обставин, загострень хвороби й невимомлимого наближення катастрофи – і дійшла справа до публікації, він дивовижним чином, якимось феєрично-незрозуміло змінив свою поведінку і «нараз із великого прихильника і протектора моєї праці зробився її завзятим ворогом» [11, 50, с. 337, 338]. При тому що була ухвала Українсько-руської видавничої спілки на її друк, та й філологічна секція Наукового товариства ім. Шевченка начебто була не проти взятися за цю справу, Грушевський домагався знайомити з головними положеннями студії публіку в ЛНВ з номера в номер (а це 2–3 роки щонайменше та й хтозна, чи цікавим воно буде для пересічного читача), а після аргументованих пояснень і заперечень автора «замовчав, але робив усе можливе, щоб пересікти мені всяку можливість її опублікування». Своє рішення мотивував, зокрема, тим, що, мовляв, спілка не має грошей на такий наклад, а «всі секційні видання заповнені вже на пару літ», тож запропонованій «Історії української літератури» доведеться очікувати весь цей час у черзі. Іван Франко достеменно не знав деталей справи і міг робити хіба деякі припущення щодо мотивів такої постави й переміни позиції очільника НТШ. «І представте собі, я ніяк не можу зрозуміти причини його нехиті проти моєї праці, – ділився він здогадами, сумнівами й душевним сум'яттям із тим-таки Трегубовим. – Він не читав її і не бачив її, я сам не вияснив йому свого плану, а спосіб моєї наукової роботи він мав можливість пізнати з моєї 10-літньої діяльності в редагованих ним “Записках”, яким ті мої праці як не як помагали надати не лише суто науковий, а й живий сучасний колорит. Чи він зразу признав мене бо-

¹ Парох із Криворівні Олекса Волянський, зі свого боку відзначав, що чимало творчих задумів народилося під час зустрічей і розмов відпочивальників чи то на купелі, чи в когось із присутніх. Природно, що на перших ролях завжди були власне Франко й Грушевський. «[...] А навіть самому Франкові піддають гадку, щоби він конче забрався до написання історії літератури, якої брак тоді давався так сильно відчувати», – згадував він [2, с. 699].

жевільним, що вхопився за діло, до якого він зовсім не здібний, чи йому заздро¹, щоб я не зробив конкуренції його “Історії” – се було б таке низьке почування, що я й не смію підсувати його такому чоловікові, – а проте я зі своєю працею стою в дурнях і лише дразню цікавість тих, що допитуються у мене про неї» [11, 50, с. 338].

А проте Володимир Дорошенко приписував саме Франкові хворобливу амбіційність в останні роки його життя й заздрі на наукову славу Михайла Грушевського, і цим мотивував ескалацію стосунків між ними [Див.: 4, с. 550]. Хоча навряд чи такий інтерпретаційний «ухил» можна вважати продуктивним, бо він не знаходить належного підтвердження і суперечить багатьом фактам. Франкові ж критичні уваги до історичних концепцій колеги й обстоювання своєї позиції в науці, а тим паче – введення в науковий обіг нових історіографічних свідчень (йдеться насамперед про «Причинки до історії України-Русі»), навряд чи можна вважати упередженим ставленням чи егоїстичними проявами: бодай уже тому, що автор називав обговорювані дослідження фундаментальними й зразком «великої патріотичної праці», а наукові зусилля Грушевського в напрямку вивчення національно-історичного розвитку такими, що не мають аналогів («велика, можна сказати, досі безпримірна на українським ґрунті наукова праця») [Див.: 11, 47, с. 417, 419]. Та про все – своєю чергою.

Тим часом із Петербургу надійшла пропозиція від тамтешнього Товариства ім. Шевченка, що займалося переважно допомогою українцям у Росії, підсобити в даній справі, видавши «Історію ...» своїм коштом та ще й заплатити авторові 1 000 рублів гонорару. Франко, певна річ, охоче пристав на таку пропозицію. Однак довідавшись про «петербурзьку оферту», Михайло Грушевський знову став дибки: затявся, запручався, уперся – ні та й ні, мотивуючи свої заперечення тим, що «у мене контракт і що сам він зв’язаний своєю обіцянкою, надрукованою в “Ділі” і в “Віснику”, що Франко дасть нарис історії української літератури до “Вісника”» [11, 50, с. 342]. Ніякі пояснення й аргументація автора, що, мовляв, він готовий підготувати для ЛНВ компендіум студії, не мали успіху: «Ні, не випадає так, – завважив проф. Гр[ушевський], – там Ви видаєте повне видання, а у нас нарис!». «Йому найбільший клопіт у тім, як виплутатися з його обіцянок, які він поробив в останні хвили, проводивши мене цілий рік як дурня», – коментував Іван Франко почуті слова, переповідаючи Федорові Вовку, заступникові голови секретаріату

¹ Подібної думки про причину частих суперечок а навіть ворожнечі Михайла Грушевського до батька дотримувалася й дочка письменника. «Заздрісний на татову славу і авторитет серед громадянства, старається відсовувати його на підрядне місце», – безапеляційно стверджувала вона [12, с. 94]. Анна Франко-Ключко поширювала, як можна зрозуміти, означений алгоритм поведінки («низьке почування» автора «Історії України-Русі») на весь період їх співпраці і на всі сфери діяльності.

Петербурзького товариства ім. Шевченка, всю ту плутану історію та ймовірні наслідки, а також пропонував цивілізований, на його погляд, вихід із глухого кута, в який загнав себе Грушевський, і ще раз висловлював своє нерозуміння ситуації: «Та я стану все-таки на тім, що краще йому відкликати свою обіцянку про друкування мого нарису [в] “Віснику”, ніж мені відкинути Вашу оферту» [11, 50, с. 342–343].

Певна річ, що Іван Франко не хотів втрачати шансу, а поготів, що не довіряв Грушевському і не покладався на його слова, тож погодився – хоч не без душевних терзань і внутрішньої боротьби з собою та зі своєю совістю й етичними принципами – на пропозицію з Петербургу, про що й повідомив офіційно листом свого сусіда-добродійника на початку січня 1908 року. А задля пом’якшення ситуації й розрядки товариської напруги запевняв, що його рішення не є остаточне, бо над дослідженням в царині історії національного письменства ще працювати і працювати. Здоров’я ж і душевний стан не дозволяють цілком зосередитися на такій капітальній праці, через що в плані можливі переміни. «Я кілька день по Вашім виїзді одержав лист із Петербурга з відомою Вам офертою і по досить довгім ваганні написав їм, що згоджуюся на їх пропозицію. Та що моя історія літератури вимагає ще основної переробки і до друкування її не можна буде приступити так швидко, тим більше, що я іноді дуже мучуся головними болями та нервовим роздрозненням і роблюся цілими тижнями нездібним до ніякої умової праці, крім хіба чисто механічної. А видання історії літератури не спішне для мене; поки не оброблю добре, не дам її з рук, то й петербуржцям можна буде відмовити», – повідомляв він про свою ухвалу, шляхи розв’язання проблеми та ймовірний вихід із ситуації [11, 50, с. 347].

Врешті-решт Михайло Грушевський, аби уникнути конфлікту (а в Галичині вже поповзли чутки, що він «витискає» Франка з Товариства), змилювався й відшукав-таки вихід із патової ситуації. Тим паче, що і в Києві знайшлися доброзичливці, готові профінансувати видання, розуміючи, вочевидь, потребу, науковий рівень і значущість подібної праці.

Франкові не залишалось нічого іншого, як відмовитися від наміру видавати «Нарис з історії українсько-руської літератури» коштом Петербурзького товариства ім. Шевченка, про що він і повідомив його секретаріат в особі Федора Вовка листом від 20 лютого 1908 року: «На Ваш любий лист відповідаю, що прошу через Вас у Вашого Товариства звільнити мене з даного слова щодо друкування літератури. Одно те, що вона вимагає основної переробки, про яку я, зломаний тяжкою недугою, тепер ані думати не можу, а друге те, що проф. Грушевський поставив собі за довг честі видати сю літературу, коли буде готова, накладом видавничої Спілки і здобув уже й 1 000 р. гонорару для мене, так що мені ніяково ображувати його. Пишу Вам *per nefas* (без дозволу. – *лат.*), бо лікар заборонив мені читати і писати» [11, 50, с. 351].

Сяк чи так, а відразу три видавничі центри готові були взяти в роботу рукопис дослідження. Проблема спонсора (а навіть кількох!) імовірного видання «Нарису з історії українсько-руської літератури» була вирішена, таким чином, ще перед жадливим нападом хвороби: і Товариство ім. Шевченка в Петербурзі на свої кошти¹, й Українсько-руська видавнича спілка готові були взятися за цю справу. Для останньої Михайло Грушевський «дістав 1 000 р[ублів] на гонорар» [Див.: 8, с. 198; 11, 50, с. 351; 1, с. 42], бо лише за такої умови Спілка бралася за видання книжки. А проте було ще одне ймовірне джерело фінансування проєкту – його відшукав у Києві Єлисей Трегубов. І схоже, що саме на нього покладав найбільші надії Іван Франко: чи вже не довіряв Грушевському, чи мав якісь інші резони?..². У кожному разі в епістолярному посланні Федорові Вовку від 2 квітня з Липіка він повідомляв: «Наклад моєї “Історії укр[аїнської] літератури” обезпечений великодушним даром одного українця, який дав на нього 1 000 руб[лів], а децю дасть, певно, й передплата, яка буде розписана, певно, не швидше, коли мій скрипт буде готов хоч до половини – і знов не можу абсолютно сказати, коли се може наступити» [8, с. 190]. Ярослава Мельник припускає, що мова про того самого «жертводавця», з яким домовився Михайло Грушевський і котрий мав забезпечити фінансування львівського («спілчанського») видання «Історії...»; особа його не встановлена [Див.: 8, с. 198]. Можливо. Однак в першому випадку йдеться про 1 000 рублів гонорару (таку думку Франко озвучив і в попередньому листі до Федора Вовка [Див.: 11, 50, с. 351]), а в другому – про забезпечення видавничого накладу. Але навіть якщо це так, якщо мова про того самого добродія, то опікувалися справою водночас різні персонажі (Грушевський і Трегубов). І цілком вірогідно, що після драматичних катавасій 1908 року й настійних покликань Івана Франка на «т. зв. пошту духів» Михайло Грушевський самоусунувся від співпраці загалом і від подальших заходів у цьому конкретному напрямку зокрема. Відтак поновлення планів щодо

¹ До того ж Петербурзьке товариство ім. Шевченка повторно зверталось до Івана Франка з пропозицією видання «Історії...», про що Федір Вовк сповіщав його листом, котрий переслала адресатові вже в курортний Липік [Див.: 8, с. 189].

² Не відкидав Іван Франко й думки друкувати дослідження своїм коштом, хоч фінансове становище його й без того було тоді крайнє скрутне (Див. цитований вище лист Михайлові Грушевському від 27 жовтня). Петербурзька оферта відпала, очевидно, ще й унаслідок усвідомлення того, що національні доміанти праці зроблять неможливим її вихід у Північній Пальмірі з огляду на помірковану чи навіть ворожу супроти української державності позицію керівництва Товариства. А національні доміанти праці не викликали сумніву. «Розуміється, що в усій праці мені присвічувала ідея самостійності й оригінальності нашої культури, і я надіюся, що моя “Історія укр[аїнської] літератури” стане гідно обік “Історії України” Грушевського, тільки з тою різницею, що написана живо», – інформував автор про основоположний принцип студії Федора Вовка [11, 50, с. 341].

фінансування й матеріального забезпечення нових науково-видавничих проєктів гостро актуалізувалося й вийшло на яв з очевидною силою.

Однак було вже пізно: рукопис не відповідав високим авторським критеріям, а на переробку Іван Франко був неспроможний тоді з огляду на стан здоров'я. Притому сумніви в доцільності видання свого дітища переслідували й раніше. Єлисей Трегубов, котрий у Києві на прохання автора опікувався справою, не розумів його зволікань та відмову від попередніх планів, і списував таку поведінку на надмірну вимогливість до себе й занадто високі критерії й перебільшено критичне ставлення до своєї наукової продукції. «Не подобається мені той перфекціонізм, з котрим добродій відноситься до своєї праці по історії літератури, – писав він Франковій дружині. – Тут вже було наладжено, щоб її видавати, а п. Франко й замовк. Думаю, що нема на світі нічого совершенного; а відомо всім, що нема на світі й історії нашої літератури і що всім вона дуже потрібна. Значить, відкладати набік написаного не слідувало, а треба б було пускати його в люди. Нехай би там і вилаяли, а більше людей сказало б спасибі за цю роботу, бо я привик бачити, що з-під пера добродія виходять тільки цікаві речі» [Цит. за кн.: 3, с. 163–164].

На загал об'єктивне, тверезо-зважене бачення вченим недоліків своєї праці підтверджується її автографом, у якому «неодноразово трапляються пропуски, повторення, незакінчені фрази тощо» [5, с. 26]. А спеціальне вивчення «Нарису...» показало, що значною мірою справедливі зауваження опонентів про «силу-силенну» помилок у ньому. Зокрема «допущено понад сорок неточностей»: «тридцять в датах, решта – в іменах та назвах» [10, с. 170]. Ба більше – простежується цікава закономірність: «щодо дат, то часто-густо спостерігаємо різницю між назвою І[ваном] Франком і дійсною в один рік». Тож цілком правомірне припущення текстолога, що «це не помилка, тим паче – не механічна, а, напевне, не розкрита ще нами тенденція» [Там само]. Ще більшої актуальності й значущості набуває дана проблема з огляду на те, що і в останній, написаній приблизно в ті ж роки автобіографії Франка простежується подібна закономірність [Див.: 5, с. 266–267].

З огляду на сказане й зізнання Федорові Вовкові, заступникові голови секретаріату Петербурзького товариства ім. Шевченка, котрий повторно звернувся з проханням видати літературно-історичний огляд силами й засобами тамтешніх інтелектуалів, не було жодною відмовкою чи зайвою манірністю, а відображало реально-неупереджений стан. «Моя “Історія української літератури”, з якої написано перший нарис (об'єм коло 20–30 арк. друку), на мою оцінку, можна вважати тільки за перший нарис, у якому, може, ані одного рядка нема такого, який би можна в тім самім стані дати до друку [...]» [8, с. 189–190]. А на доопрацювання ні сил, ні творчої енергії, ні навіть фізичних можливостей немає, бо нещодавно «я перейшов дуже тяжку і болючу хворобу, яка грозила мені

смертю», лікування ж «гарячими йодовими купелями» в Ліпівці не дали сподіваного ефекту, а радше навпаки: «Та й тепер іще моє здоров'я дуже немудре, але, головно, моя душа і мислення такі мляві, безсильні, отупілі й отяжілі, що я навіть подумати не можу про якусь, хоч би троха оригінальну роботу. Просто перо з рук паде, а коли пишу в зв'язку кілька слів, то, певно, пропущу кілька букв і виходить нонсенс», – повідомляв він із сумом [Там само, с. 189]. Через таку невизначеність («бо я не знаю, чи зроблю її взагалі і тим менше, коли зроблю її так, аби вона відповідала моїм вимогам») Іван Франко й не бажав, щоби «Товариство видало свій капітал таким непевним підприємством» [8, с. 190]¹. Йшлося, таким чином, уже не про фінансовий бік видання, а про доведення її до логічного завершення.

Сказане ніскільки не суперечить давнішим запевнянням, що «написано вже всі 20 [глав]» [Див.: 11, 50, с. 341]. Адже й тоді Іван Франко зізнавався, що рукопис потребує серйозного доопрацювання й правок: «слатиму його по дві глави в міру того, як вони будуть зредаговані».

Проте він покладав неабиякі сподівання і надавав важливого значення цій своїй науковій студії. Задля неї занехаяв навіть обов'язкове знайомство з новинками книжкової продукції і не встигав стежити за новочасними течіями в сучасній белетристиці. Михайло Мочульський згадував поодинокі випадки, «коли і ясніші промінчики пробивалися крізь чорну хмару, що оповила була душу Франка». Один із них мав місце восени 1907 року й пов'язаний був власне з роботою над широко задуманою історією українського письменства. Вони тоді гуляли стрийським шляхом, і Франко радісно розповідав про задоволення від написаного. «Робота йде йому дуже скоро. Пише без віддиху і за кілька тижнів написав уже до Сквороди. Сквороду треба йому ще трохи простудіювати, але він має надію, що скоро упорється із ним і піде далі. Поет був задоволений і снував пляни на майбутнє» [6, с. 89]. Але тим планам не судилося збутися, і виною цьому до певної міри був саме Михайло Грушевський.

До наукових, видавничих і суспільно-національних непорозумінь, конфліктів та ексцесів додалися «сусідські». Грушевський нарікав на постійні порушення спокою й прикрасі, заподіювані дитячими пустошами («від крику, свисту, стріляння і т. д.»), а найбільше – «дошкуляє мені псярня». «Не можна вийти на повітря, відчинити вікно, при зачинених вікнах скупити свої гадки або заснути, щоб не перешкодило тому вдень і вночі, рано, в полудне і в північ проникливі псячі голоси і нероз-

¹ Нагадаю, що головним напрямком діяльності згаданого товариства була допомога бідним студентам-українцям, котрі навчалися в Петербурзьких вищих навчальних закладах.

лучні з ними гіркі (або й більше, ніж гіркі) гадки, що не дає мені жити псярня Ваша – мого товариша й приятеля, котрому я не раз, перемагаючи свою амбіцію і гірке чуття – не раз говорив, поясняв, як терплю від сього і просив мене від тої тортури увільнити», – скаржився він Франкові [1, 38, с. 38–39]¹. Тим-то благав, молив, уповав – як до «товариша й приятеля», «поета-психолога» й людини «сміслової праці» – змилюватися й увільнити його від тих «цілоденних тортур», не мучити «чоловіка, якого – смію думати – уважаєте своїм приятелем, в точці найбільше болючій для нього».

Та Франкові тоді було не до собачих «брехів» і «воїв», – він томився, мучився і знемагав від матеріальної скрути й душевно-психічних розладів. «На мене тепер прийшла дуже важка економічна і психічна криза, я цілими днями ходжу в повнім отупінні [...]», – писав він до Василя Богучарському (Яковлеву) 4 жовтня 1906 року [11, 50, с. 297–298]. А тому-таки Грушевському повідомляв, що «останні два тижні я ходжу без тями, близький божевілля», чим і пояснював зволікання з його просьбами й рецитаціями. Тим не менше Франко обіцяв якомога забезпечити «високоповажного» сусіда «спокоєм і захистом» у його «заброді» від собачого гавкоту й скавуління. Він «ще в понеділок, перед одержанням Вашого листа, написав карточку до *garkarza miejskiego* (міського гиця. – польськ.), щоб позабирав псів, та досі не було його», через що «сьогодні йду до нього особисто і надіюся, що від завтра буде спокій» [11, 50, с. 298]. Очевидячки, сусідські відносини були натягнутими, як кажуть, по зав'язку, коли доводилося вдаватися до епістолярного спілкування, аби залагодити «псячі» каверзи.

Анні Франко-Ключко не відмовиш у резонах, бо Михайло Грушевський як людина й адміністратор належав до тих, хто відштовхує, а не зближує. Василь Стефаник, зокрема, так передавав Ользі Гаморак свої враження від перебування в січні 1899 року в його оточенні: «Сей чоловік нині панує у Львові. Був-єм у нього, і лишився він в моїм мозгу: велика, вчена борода у народній сорочці [...]. Нікому він не вірить і тисне всіх п'ятою з Росії» [9, 1, 2, с. 232]². Або ж згадаймо, з якою непримирною люттяю й ненавистю розправився він із зачатками формування українського війська в часи УНР.

Через те в нього як голови НТШ майже не було близьких приятелів чи вірних соратників, – одні колеги по роботі, партійних інтересах чи

¹ І навіть листа з названими скаргами й наріканнями він писав уночі, «збуджений і вибитий зі сну собачим брехом і воєм, що лунає над моїм ухом, – по цілоденних тортурів від тих псячих дуетів, сольо *etc.*, з невральгічними болями від сього всього» [1, с. 39].

² Подібно він висловлювався тоді й іншій адресатці (Ользі Кобилянській): «Маковей [...] каже, що Грушівський є деспот. Вірю єму, бо Грушівський має щось в собі з московського чиновника» [9, 1, 2, с. 230].

державних посадах. Перебравши на себе редагування українофільських видань, він заповнював «свої» часописи й газети переважно власними матеріалами, глибоко аналітичними й присутніми, проте написаними так важко й нудно, що їх мало хто міг подужати й дочитати до кінця, а в своїй вдачі Михайло Грушевський мав багато такого, що виразно виявляло антипатію й упередження, був заздрий на славу й гуртував навколо себе «дрібненьких, підлесливих людців», котрі, знай, кадили йому фіміам. Тож «якось виходить, що талановитіші, самостійніші люди не можуть ужитися з ним і або відходять зовсім, або, здушивши серце, працюють якось без запалу, без енергії і душею далеко стоять від свого керманіча, а всяка мізерія, бездари, підлестюючись до його, стають йому близькими» [13, с. 113]. А редаговані внаслідок подібного становища часописи ставали в підсумку друкованими органами Грушевського.

«Порівнюючи зі світлими часами редагування цього журналу Франком, доба Грушевського є не лише присмеркова, але навіть темна», – констатують дослідники. А результат, як і можна було передбачити, виявився надто драматичним для національно-екзистенціалістичної ситуації: «За спинення розвитку української політичної думки по революції 1905 р[оку], першою мірою несе відповідальність М[ихайло] Грушевський [...]» [8, с. 16].

Невдоволення редакційною політикою ЛНВ в його київському варіанті намітилося невдовзі після перенесення видавничого центру НТШ в столицю. Утримуватися на плаву вдавалося завдяки підбраному на основі особистої приязні, а насамперед безвідмовним, згадуваним очевидцем «дрібненьким» і «підлесливим людцям», сиріч – ціною втрат популярності й репутації. Хоча нарікання й протести лунали віддавна. Зокрема, напередодні в редакцію «Ради» надійшов колективний лист із Харкова, підписаний більше ніж десятьма діячами, з осудом редакторської сваволі й безтактності особисто Михайла Грушевського. Але Євген Чикаленко тоді відмовив редакцію друкувати протест, мотивуючи рішення тим, що заслуги Грушевського перед Україною, мовляв, «безмірно більші за його хиби; виявляти ж публічно його хиби – значить принижати його» [13, с. 113–114]. Не знаходячи підтримки й розуміння в Києві («на місці»), невдоволені звернулися тоді за допомогою в публікації у редакцію «Діла».

Львів'яни ж терпіли Михайла Грушевського й погоджувалися працювати з ним лише з огляду, що був повноважним представником Великої України, а також, як влучно підмітив Євген Чикаленко, «з поважання і вдячності йому за те, що він зробив і робить гігантську роботу для України». Внаслідок коли ЛНВ було перенесено до Києва й тут заснували своє Наукове товариство, то, всупереч багатьох застережень і антипатій (зокрема, з боку Бориса Грінченка й Володимира Науменка) «до нього пристали всі літературні і наукові сили і щиро взялись

працювати з ним укупі, але потроху, потроху у його настала холодність майже з усіма видатнішими людьми, а з деякими навіть зовсім порвалися як особисті, так і літературні стосунки» [Там само, с. 112]. Аналогічна ситуація виникла і в стосунках із засновником та видавцем першої української щоденної газети («Ради»): поступово між ними виросла стіна відчуження, холодність ба навіть ворожість. А проте Чикаленко умудрявся не рвати остаточно зв'язки й публічно захищав якомога Михайла Грушевського. «Певне, у великих людей і велике славолюб'є, а Грушевському цю хибу треба вибачити більше, ніж кому іншому, бо за свій великий хист, за свою колосальну працю він не одержує ні платні, ні чинів, а тільки славу. На жаль він не розуміє, що слава його була б ще більшою, якби він не принижав своїх попередників та сучасників і віддавав кожному по їх заслугі», – експлікував він мотиваційну основу таких своїх дій [13, с. 114].

Євгена Чикаленка можна зрозуміти. Тільки ж він чомусь знехтував декларованим правилом у ставленні до Івана Франка, котрий навряд чи поступався названими прикметами Грушевському (а якщо й так – то не набагато), дозволивши пізніше публікацію на сторінках «Ради» різко негативної рецензії Дмитра Дорошенка на «Нарис ...» і не допустивши до участі в дискусії автора й навіть не надавши слово для обґрунтування своєї позиції. Тож обурення Гната Хоткевича на інцидент було зрозуміле і, зрештою, закономірне. Спрямоване воно безпосередньо проти ЛНВ, та стосувалося водночас і «Ради», котра не надала свої сторінки харків'янам для критики Грушевського й редагованого ним органу, тому ті й мусили вдаватися за допомогою до «Діла». Відтак до 12 річниці виходу першого всеукраїнського науково-літературного і громадського-політичного часопису Хоткевич звинувачував його «нового» головного редактора «в тому, що публічний, загальний орган, яким є “Літературно-науковий вісник”, що видається за гроші передплатників, тобто загалу, став органом М[ихайла] Грушевського, який нівелює думки інших, вводить на них сувору цензуру і допускає лиш ті, які сходяться з його поглядами» [Цит. за кн.: 3, с. 363]. Подібно Іван Липа на сторінках того ж видання (Діло. 1911. № 24. 2 лютого) обстоював думку, що ЛНВ втратив (властиво – внаслідок узурпації, «привласнення» його Грушевським) завойовані завдяки Франкові позиції і «став нецікавим читивом» [Цит. за тим самим джерелом, с. 382]. Услід за Хоткевичем та Липою на сторінках «Діла» виступив проти редакційних перверсій ЛНВ й авторитаризму Грушевського як його очільника також Сергій Шелухін. Публічно солідаризувався з ними – хоча й цілком незалежно та самостійно – Іван Франко, поділившись в авторецензії на вихід збірки «Давнє й нове» своїм гірким і безрадісним досвідом співпраці з Михайлом Грушевським і близькими до нього київськими виданнями. Загальний висновок його був стовідсотково тотожний: ЛНВ «перестав бути органом

громадським, а зробився особистим органом теперішнього його редактора».

Гнат Хоткевич у наступній публікації на дану тему (Діло. 1911. № 157. 19 липня), полемізуючи з Людмилою Старицькою-Черняхівською, котра взялася захищати Михайла Грушевського, наводив як разючий приклад дволикості й лицемірства, сваволі й деспотизму «київського» головного редактора ЛНВ саме Франкові свідчення: «Се говорить Іван Франко. В спокійних на зверхній погляд словах – скільки гіркоти. Виясняється, що й позакулісний контракт “Ради” й ЛНВ дозволяє трактувати найбільшого робітника України так, як не трактують в інших суспільностях і сторонах. Одна редакція навіть не відповідає, а друга каже, що не може диктувати рецензентові, а між тим можна показати ряд рецензій, майже подиктованих тою редакцією своїм рецензентам! І се, повторюю, так з Франком, котрий виніс на своїх плечах ЛНВ, вложив туди 10 літ праці... Не кажу вже о тім, що само вже уміщене такої рецензії на працю Івана Франка було безтактовним, і з пошани до Франка можна було постаратися о іншу рецензію. Але редакція не була ані крихти обережною, ані на хвилю не брала на увагу, що Франко може чогось іншого вартий, а в додаток – хворий» [Цит. за кн.: 3, с. 410]. Автор адресував свої звинувачення безпосередньо Михайлові Грушевському, та водночас його публіцистичне вістря й полемічний запал були спрямовані й проти всіх «вмиваючих руки Пілатів», поведінка й «діла» яких призвели до жахливої психо-духовної катастрофи Івана Франка.

Словом, конфлікт «українського Мойсея» з Михайлом Грушевським був неминучим і, як на те, доконечним, бо останній органічно не терпів поряд із особою особистості, рівної йому, а тим паче такої, котра перевершувала його хистом, душевними якостями чи славою. До пори до часу ціною принижень і психічних травм Іван Франко від безвиході й із етичних міркувань сяки-таки гамував ситуацію, а коли негативу зібралось понад міру (та ще й виникла колізія з виданням «Нарису з історії українсько-руської літератури», а потім додалися київські шпичаки, що підняли напругу до межі «закипання»), і він не змовчав. Треба гадати, що саме Франко раніше був «осереднювачем» (медіатором) бінарних опозицій (голова – члени Товариства) і своєю рідною запорукою спокою «в Бургундському дворі». Невдовзі ж він почав віддалятися від активної громадсько-політичної роботи, а відтак не з власної волі й поготів зійшов зі сцени; тоді конфлікт вибухнув з усією силою і розкол між Львовом і Києвом нависнув Дамокловим мечем над усім національно-українським рухом.

Врешті-решт проти Михайла Грушевського «вибухнули» й галичани. В анонімній брошурі (авторство приписують Степанові Томашівському й Володимирові Охримовичу) його зображено в різких формах як деспота, тирана й диктатора в поведінці й методах управління, а як лю-

дину – своскорисливу й без грама совісті, котра шляхом інтриг, хитрістю й підступом захопила одноосібно владу в Науковому товаристві ім. Т. Шевченка. Внаслідок на чергових виборах Грушевського ледве переобрали головою, а членами нового віділу стали переважно його противники. На нараді київських членів львівського НТШ він заявив, що в такій атмосфері не зможе ефективно працювати й належно виконувати свої обов'язки і написав заяву про зречення головування в Товаристві. Зібрання ж дало йому сатисфакцію і в ультимативній формі зажадало аналогічного рішення від загальних зборів Товариства, інакше представники «російської» України готові були вийти з його членів. Аби не допустити розколу й з метою залагодження справи в грудні 1913 року до Львова направилися делегація, сформована з трьох осіб: Євгена Чикаленка, Володимира Леонтовича й Володимира Шемета. Вона приїхала заздалегідь, аби «мати час побачитися з впливовими людьми і прийти до якогось порозуміння ще перед зборами» [Детальніше про перипетії цієї справи див. у кн.: 13, с. 293]. Зокрема, кияни, вдавшись до хитрощів, лестьощів й ультимативних заяв, зустрілися й заручилася підтримкою – крім прибічників самого патрона – також Костя Левицького. Той не мав стосунку до НТШ, проте очолював найбільшу й найвпливовішу політичну силу в Галичині (УНДП) й Український парламентський клуб, а найважливіше – був головою Центрального кооперативного банку, словом, «всесильна людина»: «ніхто не посміє виступити проти нього, боячись втратити кредит для себе, для своєї рідні або для свого товариства» [Там само, с. 294]. Сяк-так патову ситуацію вдалося залагодити й пригасити полум'я конфлікту, що розгорялося з дедалі більшою силою й пристрастю [Детальніше див. у щоденникових записах Євгена Чикаленка: 13, с. 284–302]. Та показово, що ні на цих нарадах, ні в приватних розмовах, ні на численних офіційних зустрічах ніхто з галичан (навіть із табору його прихильників!) не відгукнувся позитивно про Михайла Грушевського як людину, – натиск робили на його заслугах перед українською громадою і на безальтернативності вибору: нікому, мовляв, у Галичині його замінити й обійняти посаду голови НТШ. Пор. хоча б ось цей фрагмент щоденникових записів самовидця: «Львів'яни в приватних розмовах з нами *всі* (тут і далі курсив мій. – Р. П.), признаючи величезний талант і наукові заслуги М[ихайла] Грушевського, висловлюються різко проти його особистої вдачі. *Всі* кажуть, що він оточив себе всякими нездарами, інтриганам, які, шепчучи йому на вухо, набріхують на немилих їм людей і виставляють їх в очах Грушевського як його особистих ворогів та штовхають його на боротьбу з ними. Це витворило таку атмосферу в товаристві, що всі порядні люди тікають звідтіля, а лишаються тільки клевети Грушевського, якими він обсадив усі платні посади в товаристві. І все це робиться за поміччю членів з України, які передають свої голоси невідомим їм людям, тільки

довіряючи Грушевському. Проти українців взагалі вони нічого не мали б, коли б вони передавали голоси своїм українцям або хоч галичанам, відомим їм особисто. Один мій давній знайомий, маляр І[ван] Труш, сміючись сказав, що вчора на нараді ми продешевили: галичани дали б кожному українцеві по п'ять голосів, аби тільки взяли собі Грушевського, а за кілька років українці так само раді будуть здихатися Грушевського, як тепер галичани» [Там само, с. 297–298]. Як у воду дивився Іван Труш!.. Тож мала, повторюю, значною мірою рацію Анна Франко-Ключко, заявляючи про заподіяні Грушевським кривди її батькові: той усім немало нервів полоскотав у Галичині¹. У поведінці й методах керівництва Михайла Грушевського, як можна переконатися, таки було чимало авторитарно-диктаторських елементів й імперативних кліше. Усе ж більше рації, як на мене, має Михайло Шалата, упорядник, автор вступної статті й коментарів «Писань» Франкової дочки (Дрогобич, 2006), що «не можна погодитися з аж надто критичними оцінками, які дає М[ихайло] Грушевському Анна Франко-Ключко в споминах “Іван Франко і його родина” та в трактаті “В обороні правди”, – принаймні не з усім у тих оцінках можна погодитися» [14, с. 322]. Так само зводить причину Франкової хвороби цілковито до його «шкідницьких» впливів було б явною помилкою. Стосунки з Грушевським – це лише один із складників Франкових життєво-творчих екстремалей, а перенесення видання ЛНВ в Київ і контрверзи з «Нарисом з історії українсько-руської літератури» стали хронологічно останньою краплею і, як це зазвичай буває в таких випадках, саме вони переповнила чашу. І в цьому сенсі Михайло Грушевський причинився до загострення психо-духовної кризи письменника. Але обмежувати її етіологію лише пов'язаним із ним чинником навряд чи правомірно й справедливо.

До того ж набуло в певному сенсі нової якості – значною мірою й під впливом того-таки Михайла Грушевського – ставлення до Івана Франка кийвських інтелектуалів, про що свідчать «зустрічі і прощання» з ними навесні 1909 року. Викликане воно було публічним його виступом проти Михайла Драгоманова – їх ідейного натхненника й вождя. Звісно,

¹ Як на те, Михайла Грушевського звинувачували в прямій причетності до життєвої трагедії не одного Франка. Темна історія замрячує також його стосунки з Василем Доманицьким. Останній приклався найбільше до появи друком «Історії України» Миколи Аркаса. У рукописі вона була написана «не тільки ненауково, але й неграмотно, і Доманицький, взявшись редагувати, майже всю її наново написав, аби тільки українське громадянство мало популярну історію України». Грушевський (мабуть, із заздрості на її популярність) написав на Аркасову «Історію України» «безтактну рецензію» й опублікував її на сторінках «Літературно-наукового вісника». Ба більше – «він пішов до хворого Доманицького і навмисне забув у нього коректуру своєї рецензії». «Коли Доманицький її прочитав, то в нього пішла кров горлом і він з того часу вже не міг поправитись» [13, с. 114]. І хтозна, чи присутність Василя Доманицького в хворобливому Франковому сновізіяному дискурсі була зумовлена не даною групою детермінант.

що це не могло не призвести до виникнення нових вогнищ нервово-психічної напруги й додаткових «збурень». Хоча названі чинники – «зовнішні» і, сказати б, допоміжні в етіології захворювання. А в осередковій її містилися ендогенні детермінанти, що, втім, потребує додаткового вивчення й обґрунтування.

Література

1. Бурлака Г. З листів М. Грушевського до І. Франка. *Українське літературознавство*. Випуск 58. Іван Франко: Статті та матеріали. Львів: Світ, 1993. С. 28–43.
2. Волянський О. Мої спомини про Івана Франка *Спогади про Івана Франка: Видання 2-ге, доповнене, перероблене / Упорядник Михайло Гнатюк*. Львів: Каменярь, 2011. С. 690 – 701.
3. Горак Р., Гнатів Я. Іван Франко. Книга дев'ята: Катастрофа. Львів: Видавничий центр імені Івана Франка, 2008. 480 с.
4. Дорошенко В. Іван Франко в моїх спогадах. *Спогади про Івана Франка: Видання 2-ге, доповнене, перероблене / Упорядник Михайло Гнатюк*. Львів: Каменярь, 2011. С. 548 – 552.
5. Мельник Я. ...І остатня часть дороги. Іван Франко в 1908–1916 роках / видання друге, виправлене і доповнене. Дрогобич: Коло, 2016. 440 с.
6. Мочульський М. Іван Франко: Студії та спогади. Коломия: Видавничо-поліграфічне товариство «Вік», 2016. 135 с.
7. Подолянин К. З минулих літ. Накладом «Української видавничої спілки». Лондон, 1954. 102 с.
8. Причинки до біографії Івана Франка останніх років життя: Історія моєї хвороби. Листи / Підготовка матеріалів до друку, передмова і примітки Ярослави Мельник. *Українознавство: документи, матеріали, раритети*. Івано-Франківськ: Плай, 1999. С. 181 –199.
9. Стефаник В. Зібрання творів у трьох томах, у чотирьох книгах. Том 1, кн.1: Твори / Редактор і упорядник тому Роман Піхманець. Івано-Франківськ: місто НВ, 2020. С. 676 с.
10. Третяченко Т. З приводу текстологічних проблем видання «Нарису історії українсько-руської літератури до 1890 р.» Івана Франка. *Іван Франко і світова культура: Матеріали Міжнародного симпозіуму ЮНЕСКО (Львів, 11–15 вересня 1986 р.)*. Кн. 2. Київ: Наукова думка, 1990. С. 169–171.
11. Франко І. Зібрання творів: У п'ятдесяти томах. Київ: Наукова думка, 1976–1986.
12. Франко-Ключко А. Писання / Упорядник, редактор, автор вступної статті і коментарів Михайло Шалата. Дрогобич: ПП «Посвіт», 2006. 378 с.

13. Чикаленко Є. Щоденник (1907–1917). У 2-х т.: Документально-художнє видання. Київ: Темпора, 2004. Т. 1. 426 с.
14. Шалата М. Коментарі. Франко-Ключко А. Писання. Дрогобич: ПП «Посвіт», 2006. С. 300–373.

FRIENDS OR ANTAGONISTS: PAGES FROM THE RELATIONSHIP BETWEEN IVAN FRANKO AND MYKHAILO HRUSHEVSKY

Roman Pikhmanets

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University;
57 Shevchenko Street, Ivano-Frankivsk, 76015, Ukraine;
e-mail: pikhmanetsroman@gmail.com

Purpose. *The article discusses the relationship between Ivan Franko and Mykhailo Hrushevsky when the publication of the Literary and Scientific Herald was moved from Lviv to Kyiv and the writer was left without his main source of income. Clarifying the details of this matter requires special attention, as some eyewitnesses considered the relevant decision of the Shevchenko Scientific Society to be almost the main cause of Franko's mental and emotional crisis.*

Research methods and methodology. *The research strategy is determined by the specifics of the research topic and is subordinated to the implementation of its goals and specific tasks, which required a comprehensive approach. As a result, elements of biographical and philological methods were used, as well as the heuristic potential of comparative studies and the achievements of psychological schools.*

Results. *In the course of scientific research, it was found that the assumption of Hrushevsky's involvement is not without foundation, since he was often noted for his authoritarian and violent methods of management, was an arrogant and conceited person, and the magazines he edited directly became the printing organs of the editor-in-chief. Because of this, psychological trauma was inevitable in the process of collaboration. However, to attribute the aetiology of Frank's illness solely to the nature of his relationship with his patron seems exaggeratedly subjective — even if we take into account only the 'Hrushevsky complex,' because the conflicts at the newspaper were compounded by the vicissitudes associated with the publication of 'An Outline of the History of Ukrainian-Russian Literature until 1890.' At the same time, certain aspects of his relationship with Kyiv intellectuals became tense, leading to new nervous and psychological exacerbations. Therefore, the escalation of relations with Mykhailo Hrushevsky could only exacerbate the nosological symptoms, but was not the decisive determining factor in the illness. Ivan Franko himself acknowledged*

that his illness was complex in nature, i.e., it was highly complex and difficult to understand, which means that it was caused by a whole system of factors, among which the main role was obviously played by factors of endogenous origin, while 'external' phenomena and processes, including his relationship with Hrushevsky, shaped certain conditions for their development and influenced the dynamics of the disease in one way or another.

Keywords: *Ivan Franko, Mykhailo Hrushevsky, 'Literary and Scientific Herald', printed organ, relations, mental and psychological crisis, aetiology of the disease, endogenous and exogenous symptoms.*